

PIK KATALIN

Könyv a rasszizmus ellen

Lena Dominelli: Antirasszista szociális munka – kihívás a fehér szociális munkások és oktatóik számára (Anti-racist social work – A Challenge for White Practitioners and Educators) című könyvről
BASW Practical Social Work Series 1997 ISBN 0 333 68719 1 pp. 1–167. Macmillan Press LTD

A könyv már címében is kihívó, hiszen a fehér szociális munkásokat és oktatóikat határozza meg célcsoportként, a szociális munkában szokatlan, első látásra feltűnően „rasszista” módon. Ez a megkülönböztetett figyelem nézetem szerint azt is jelentheti, hogy a rasszista megnyilvánulásokat a fehér többséghez tartozó szociális munkások és oktatóik körében tapasztalta a könyv szociális munka tanszéket vezető oktatója-kutatója, az angol Lena Dominelli. A cím azonban – mint később kiderül – egyáltalán nem rasszista tartalmú vagy kirekesztő, inkább őszinte és figyelemfelhívó. Nem arról szól, hogy csak a fehér többség értheti meg a magasröptű fejtegetéseket, inkább arra figyelmeztet, hogy a mégoly magas elméleti tudással bíró és a szakma etikai tartalmát kognitív szinten elsajátító kollégák is számtalan kihívással találják szembe magukat ezen a téren. Arra szeretné – már az elején, a címben – felhívni a fehér többséghez tartozó, hatalommal rendelkezőket, hogy figyelem, a szociális munka érzékeny dolog, ne gondold magadról, hogy minden rendben van veled, hiszen már megjelenéssel is besorolódsz valahová, kezdened kell valamit ezzel a tudással, tapasztalattal.

Dominelli 7 fejezetben, 167 oldalon keresztül próbálja meg alaposan, több szempontból körüljárni az antirasszista elmélet és gyakorlat kérdését. A 12 és fél oldalas bibliográfia és a terjedelmes index megkönnyíti az eligazodást.

Néhány fogalmat már a recenzió elején szeretnék tisztázni. Dominelli legtöbbször feketékről beszél, ennek magyarázatát csak a könyv utolsó oldalán adja meg, ahol úgy fogalmaz: mindenki fekete (black), aki rasszizmustól szenved. A „fekete” ebben az értelmezésben sokkal inkább politikai kifejezés, mint a bőrszín megjelölésére szolgáló antropológiai fogalom. Mindenki fekete, akinek valamilyen kisebbséghez tartozása miatt negatív megkülönböztetésben van része. Ebben az értelemben a feketék csoportja semiféle szempontból nem homogén, kizárólag a kisebbséghez tartozás szempontjából megnevezhető, s a könyv is ilyen értelemben használja a fogalmat. Ezért a recenzióban is többnyire megtartjuk a fenti „politikai feketeséget”, nem feledve, hogy ez sokféle bőrszín, etnikai csoportot, nemzetiséget, különböző szocio-ökonómiai helyzetű embert jelenthet.

A másik fontos fogalom a latin eredetű rassz szó – hiszen a rasszizmus szó is ebből származtatható. Ez emberfaját jelöl – a magyar „fajgyűlölet”, „faji diszkrimináció” szavak éppen ezért teljesen tudománytalan, hibás kifejezések, hiszen bennük nem a rassz (az angol „race”), a fajta jelenik meg, hanem ennél magasabb rendszertani fogalom: a faj (latinul: species). Az emberi faj viszont egységes (itt nincs szükség a biológiai bizonyítékok felsorolására), s a homo sapiensnek (amely nem mindig tűnik bölcsnek) ezen belül léteznek különböző fajtái, akiknek egymással termékeny utódokat létrehozni képes egyedei népesítik be a Földet. A rasszizmus ezeket a fajtákat tekintni elkülönült fajoknak. Ezért a recenzió során a rassz szót használok, és a „faj” kifejezést elkerülöm.

A bevezetőben a szerző utal arra, hogy a késő '80-as évek Európájában több országban sikeressé vált a szélsőjobb. Ez a jelenség Magyarországra is elért (nem maradtunk le Európa gazdaságilag nálunk sikeresebb országai mögött, ebből a szempontból). Ezek a pártok mindenütt rasszista ideológiát hirdetnek, populista jelszavaik sokaknak rokonszenvesek és valós társadalmi kérdéseket vetnek fel, sokszor végletes indulatokat keltve. Amikor egy európai országban bevándorlókról szónokolnak, ezen szinte mindenütt a színesbőrűeket értik, olyan látható kisebbségeket, akiknek külseje eltér a többségtől (Dominelli szóhasználatával feketéket). A használatos, bevett és ismert beszédmód szerint ilyenkor a szónok azt szeretné, ha az „Európa erődtől” minél távolabb lehetne tartani a harmadik világból bevándorolni akarókat, legyenek akár menekültek, akár munkát keresők. A beszédmód a szűklátókörű nacionalista nézeteket terjeszti. Ezen áramlat ellen hatnak a fekete mozgalmak a szabadságért és a rasszista elnyomás ellen, az egyenlő esélyeket jelentő törvényekért. Szerre a világon folynak antirasszista szellemű harcok, ezeket néhol egyének, máshol csoportok kezdték és folytatták.

Ez az a közeg, amelyben az anitrasszista szociális munka mint szellemi áramlat és mint napi gyakorlat kibontakozott, és amely áramlatnak Lena Dominelli az egyik legismertebb szereplője.

Akik ma következetes antirasszista szemlélettel akarnak dolgozni, azoknak fel kell készülniük arra, hogy környezetük ellenáll – folytatja a szerző. Azt gondolom, akik szociális munkát végeznek, naponta találkoznak ezzel a problémával, dolgozzanak akármelyik kirekesztett csoporttal. Ám azok a problémák, amelyekkel az antirasszisták találkoznak, eltörpülnek azokéi mellett, akiknek életük minden percében a szolgáltatások igénybevevőiként kell az előítéletekkel szembenézniük, és valamilyen látható vagy rejtett kisebbséghez tartoznak. Nagy-Britanniában, mint tudjuk, a lakosság igen sokféle csoportból áll. Dominelli elemzi, hogyan próbálta meg a fehér többség asszimilálni a feketéket a brit életformába. Sokféle módszert használtak erre, de a lényeg minden esetben az volt, hogy csak a fehér kultúra a kultúra – az asszimilálni szándékozók álláspontja és gyakorlata szerint. Ha valamelyik kisebbségre irányuló program sikertelennek bizonyult, szinte mindig a kisebbséghez tartozókat okolták a helyzet változatlanlanságáért, s föl sem merült, hogy a társadalmi struktúrát is okolhatnák. A szerző álláspontja szerint az eddigi erőfeszítések nem hoztak eredményt, mégis vannak fehérek, akik megpróbálnak tenni valamit azért, hogy a feketék helyzete javuljon.

Azoknak, akik közülünk a rasszizmus ellen antirasszista perspektívából küzdenek, világos, hogy a gyökerénél kellene megragadni a jelenséget és a szociális munkában kombinálni kellene a személyes szinten elérhető változásokat olyan instrumentális változásokkal, amelyek a rasszizmus szervezeti és kulturális megjelenési formáit leleplezik. Dominelli szeretné megosztani az olvasókkal ezt a gyakorlatot, hiszen a szociális munkában végül is minden a gyakorlaton múlik, ott dől el, mit ér egy-egy elmélet.

A legutóbbi időig az antirasszista szemléletű szociális munkások úgy gondolták, hogy a rasszizmus olyan társadalmi probléma (societal problem), amely kormányzati beavatkozást kíván, vagyis ez nem a szociális munkások vagy oktatóik gondja. Szerencsére változott ez az álláspont, hiszen a szociális munka is változik. A szűkülő források Nagy-Britanniában is felvetették a nagyobb hatékonyság problémáját. A nagy port felvert gyerekbántalmazási ügyek, a felhasználók igénye egy nem stigmatizáló, érzékenyebb, nem elnyomó szociális munka iránt, a szociális munkások mozgalma a jogaikért, a jobb szolgáltatásért inkább csak Dominelli hazájára jellemző, de talán nálunk is elkövetkezik az az idő, amikor a felhasználók és a szolgáltatók együtt harcolnak a jobb minőségű ellátásért! Az viszont nyilvánvaló, hogy az utóbbi években sokat változott a szociális munka környezete. Ennek nemcsak pozitív oldalai vannak, hiszen érzékelhető, hogy jelenleg a szociális munka nincs a legjobb helyzetben. Kritika éri egyrészt az új jobboldaltól, hogy miért nem sikerül az embereket „megjavítani”, azaz a fehér, középosztálybeli, heteroszexuális viselkedési standardoknak megfelelően átszabni. A fehér baloldal is kritizálja, hogy kiterjedt kontroll alkalmazásával és saját értékeinek erőltetésével akar manipulálni. A színesbőrűek úgy vélik, hogy a fehér feministák és szexisták uralkodni akarnak a feketék fölött. Minden oldalról érkeznek tehát támadások – írja Dominelli –, ezért a megszokott rutinoknak vége, a szociális munka eddigi munkamódszereit nem lehet hatékonyan használni. Természetesen a szociális munkások képzésében is tetten érhető a bizonytalanság, az oktatók megzavarodtak. Dominelli szerint ez afféle „deskilled” állapot, azaz a skillektől, készségektől megfosztott helyzet, amikor a régi rutinok már nem működnek, nem használhatók azok a tudások és készségek, amelyeket megtanult valaki a főiskolán vagy az egyetemen, majd a gyakorlatában. Új szociális problémák vannak a gyakorlatban, és ezek megoldásához új eszközökre van szükség. Azok a fehér többséghez tartozó szociális munkások, akik antirasszistáknak tartják magukat, úgy érzik, hogy nincs elég erejük a feladathoz. Néhányan azt élték meg – főként a mozgalmárabb hajlamúak közül –, hogy a fekete mozgalmak megerősödésével kizárták őket pl. abból, hogy fekete családokkal dolgozzanak. Nem szeretnék erőltetett párhuzamokat felállítani, de elég nyilvánvaló, ha behelyettesítjük a feketék helyébe a magyarországi roma kisebbséget, erre ugyanúgy illik mindaz, ami a brit pakisztáni, vietnami vagy egyéb, a bőrszínével is elütő kisebbségre, hiszen ugyanazt kell elszenvednie a rasszista magatartás következményeként, és a szociális munkások is hasonló problémákkal találkozhatnak az esetükben. A többség, a fehérek reakciói nem túl változatosak a színes kisebbséggel szemben, a kiközösítés szóval jól összefoglalható a többségi magatartás szerte világon hasonló változatai, és alighanem igen hasonló prob-

lémáik vannak az ennek ellenszegülő, antirasszista magatartással próbálkozóknak is. Az utóbbi évek talán egyetlen pozitív története a hazai cigányügyben, hogy megerősödtek a roma mozgalmak, amelyek ugyan változó színvonalon működnek, és változó sikerrel érik el vagy közelítik meg céljaikat, valamint sok tevékenységük ad okot vitákra, de egyértelművé tették, hogy a cigányok ügye a cigányoké. Ez helyes és örvendetes dolog ugyan, de más oldalról sem nélkülözi az ellentmondásokat. A cigány ügyekért elkötelezett, magyar szociális munkásoknak szembesülniük kell e fejlemény mind pozitív, mind negatív oldalával, hasonlóan brit kollégáikhoz, és ugyanúgy módszereket kell találniok az antirasszista gyakorlathoz. Szembe kell nézniök azzal is, hogy vannak olyan roma családok, akikben ellenérzéseket kelt, ha nem roma szociális munkással dolgoznak, és előfordulhat a napi gyakorlatban, hogy a kompetencia egyik tényezője éppen az etnikai azonosság. Itt nem térhetünk ki a kérdés minden bonyolult összetevőjére, csak jelezzük, hogy ez nem mehet a szakmai színvonal rovására – tehát újra a módszertani kérdéseknél kötünk ki, olyanoknál, amelyek felvetése és kidolgozása ugyanúgy dolga a magyar, mint a brit antirasszista szociális munkának. Ehhez szerény hozzájárulás lehet ez a recenzió – és komolyabb hozzájárulás maga a könyv.

Visszatérve a könyvre: a brit antirasszista szemléletű szociális munkások előtt – az ismert történelmi különbségek miatt – feltehetően hangsúlyosabban jelenik meg a probléma, ezért is született meg a szociális munka elméletében és gyakorlatában is járatos Lena Dominelli könyve az antirasszista szociális munkáról. Azt tapasztalta, hogy kollégái, tanítványai kétségbeesetten keresik a megoldást, a gondozás és kontroll feszültsége között. Ez a kétségbeesett keresgélés természetesen haszonnal is jár, hiszen az általános gyakorlatban felfedeznek olyan, nem elnyomó munkaformákat, melyeket mint követendő mintákat mutathatnak be és a jó gyakorlat részeként taníthatják. Biztos, hogy nincsenek könnyű megoldások, de nem kell annyira kétségbe esnünk, ha megismerjük a „jó gyakorlat” lehetőségét, megszűnik az az érzésünk, hogy tehetetlenek vagyunk és kollégáink tapasztalatait megismerve látjuk majd, hogy lehet változtatni. Ha a fehér szociális munkások és tanáraik elfogadják Dominelli kiindulópontját, azaz a rasszista gyakorlat elleni harc fontosságát, és úgy fogják fel az oktatást és a gyakorlatot, hogy mindkettő változhat, munkájuk ezután arra irányul, hogy a felhasználókat megerősítsék az érdekeik képviseletében (empowering users), s nem marad el az eredmény.

Dominelli egyik javaslata tehát az „empowering”. Manapság egyre divatosabb irányzat lett ez a szociális munkában és – úgy tűnik – az antirasszista gyakorlat sokat merít a hatalmat veszítettek megerősítésének különféle elméleteiből. A könyv kritikailag elemzi és értékeli azokat a szociális munkamódszereket, amelyekről úgy gondolja, hogy sikeresek ebben, és olyan elvekre hívja fel figyelmünket, amelyek alapján a jövőendő antirasszista szociális munka napi gyakorlata alapulhat.

Dominelli neve nemcsak a szociális munka elmélete és gyakorlata kapcsán vált ismertté: szemlélete, megközelítési módja a radikális feminizmus követőjére is vall. A könyv meglehetősen hangsúlyosan foglalkozik a feminista elvek alapján végzett szociális munkával, a később ismerttetendő esetösszefoglalók nagy része is ezen elvek megjelenítését szolgálja a szer-

zónél. Mivel a recenzió műfaja tágabb teret nyit az objektív ismertetésnek és szűkebbet a kritikának – különösen abban a speciális helyzetben, amikor a recenzált művet csak kevesen ismerik, a recenziót pedig bizonyosan nem fogja elolvasni a recenzált mű írója –, megpróbálok visszafogottan írni ezzel a megközelítéssel kapcsolatban, amely a könyv talán kissé gyengébbnek sikerült része, és nem von le az egész értékéből, inkább azt mutatja, hogy a Dominelli nagyságú szakembereknek is megvannak a maguk „mániái”, vakfoltjai. Az eseteknél majd bővebben kifejtem az ezzel kapcsolatos problémáimat.

A bevezető rész után a szerző definiálja a rasszizmust, melynek három dimenzióját különíti el egymástól: a személyest, az intézményest és a kulturálist. Ezek dinamikusan hatnak egymásra. A rasszizmus a társadalmi kirekesztés – a magyarul nagyon kifejező kiközösítés – alapját adja az olyan társadalmakban, ahol a rasszizmus már gyökeret eresztett. Milyen politikát folytathatunk ilyen helyzetben? És milyen gyakorlatot folytathat egy fehér antirasszista szociális munkás? Hogyan küzdhetünk az intézményes rasszizmus ellen? Nagy-Britanniában – véli Dominelli – azzal kell kezdeni, hogy a fehérek beismerjék: kiindulópontjuk alapvetően különbözik a színesekétől. El kell ismerniük, hogy különbözőek a szerepeik ebben a leosztásban. Azt is be kell látniuk, hogy ők azok, akik hasznot húznak a rasszizmus jelenlétéből, még akkor is, ha nem követik semmiféle gyakorlatát. Nem tagadhatják, hogy bármiféle javakhoz jobban hozzáférnek. A színeseket viszont egyesítheti közös sorsuk, erősödhet közöttük a szolidaritás.

A rasszizmus igazságtalan. Károsítja mind a fehéreket, mind a feketéket, gazdaságilag, társadalmilag és érzelmileg. Aktívan kell dekonstruálni a rasszizmust, és ezt a többséghez tartozó fehéreknek kell megtenniük. Dominelli szerint ez politikai, morális és társadalmilag kötelező parancs. Ám be kell látnunk, hogy még ilyen megközelítés mellett is igen nehéz kiépíteni az egyenlőségen alapuló kapcsolatot a két fél között.

A könyv ezután megkísérli számba venni, hogy mit tehetnek a szociális munkások a különböző „setting”-ekben (terepeken), a szociális szolgálatokban, az igazságügyben, a közösségi munkában vagy a voluntáris szektorban, az antirasszista gyakorlat elterjesztése érdekében. A legfontosabbnak az tűnik, hogy a fehér többséghez tartozó szociális munkások és oktatók a rasszizmus olyan elméletét dolgozzák ki, amely a szociális munka feladatait meg tudja határozni az állami apparátuson belül. Egyúttal ez a kidolgozandó elmélet megvilágítja mind a rejtett, mind a nyílt rasszizmus dinamikáját, továbbá felismeri, illetve felismerteti, hogyan válik legitimmé a rasszizmus azon társadalmi folyamatok és intézmények kiépülése által, amelyek a szociális munka közvetlen területén kívül vannak ugyan, de a mindennapi gyakorlattal mégis szoros az összefüggésük.

A rasszizmus áthatja a szociális munka ideológiáját és gyakorlatát. Ez igaznak tűnik mind a személyes, mind a strukturális változatra. Érdekes nyom követni, hogyan jelenik meg az intézményes rasszizmus a szociális munkások képzésében. (Csak bonyolítja a dolgokat, és sok nehézséget okoz a gyakorlók szakembereknek vagy a terepgyakorlaton lévő hallgatóknak, hogy

gyakran rasszista kliensekkel kell dolgozniuk az antirasszista beállítódású szociális munkásoknak.)

A szociális munkások képzésében használt curriculumok akaratlanul reprodukálják a rasszista ideológiát. Ezt a súlyos állítást megpróbálja a szerző példákkal alátámasztani. Például már sok helyen találkozott a vélekedéssel, mely szerint a feketék kultúrája felelős azért, hogy a fehérek rasszista módon kezelik őket. A leggyakoribb, hogy a szociális munkás hallgatónak megtanítják: az a bajok forrása a gyerekeknél, hogy az első generációs gyerekek nem beszélnek jól angolul. Ugyancsak gyakori az a – néhol vádként hangzó – állítás, hogy a fehér szociális munkás azért nem tud jól dolgozni a feketékkel, mert nem ismeri a kultúrájukat. Ezzel azt állítják, hogy önmagával a kultúra ismeretével meg lehetne szüntetni a strukturális méltánytalanságokat, ami pedig nem igaz („Knowing about others’ cultures does not eradicate structural inequities”). A kultúra lehet az újabb, jobban hangzó hívószó, az új csapás, amelyen haladva ismét patologizálni lehet a feketéket, hiszen a mérték újra csak a fehérek kultúrája. És ez nincs másként Magyarországon sem, az iskolai szociális munkások, szociálpedagógusok, akik cigány gyerekekkel és pedagógusaikkal kapcsolatba kerülnek, azt tapasztalják, hogy a cigány felzárkóztató programok kapcsán elvárják a cigány gyerekeket tanítóktól a cigány kultúra valamilyen szintű ismeretét, ami nem baj, a baj az, hogy a cigány gyerekektől kisebb teljesítményt is elfogadnak. A kulturális másság elfogadásának máza a valódi pedagógiai és szociálpedagógiai munkát fedi el ezekben az esetekben. Az úgymond más szokások elfogadásával boldogan áldását adja egy-egy iskolaigazgató, hogy gyermekkorú leányok abbahagyják az iskola hatodik osztályát, vagy elfogadják, hogy alacsonyabb szintű intézménybe, pl. kiegészítő iskolába kerüljenek a „másképp” szocializált gyerekek.

Dominelli azt vizsgálja, hogy mi táplálja a szociális munkában a rasszizmus nyílt, de még inkább a rejtett megjelenését. Ez fontos elméleti háttérrel nyújt, de talán még ennél is fontosabb, hogy megpróbál konkrét javaslatokat tenni, hogy új irányt vegyen a képzés és a terepmunka. A szociális munkások a személyiségükkel dolgoznak (ezt tudjuk – közhely), amikor a szolgáltatást használókkal kapcsolatot építenek. (Itt tegyünk egy rövid kitérőt a recenzens egyik vesszőparipáján: hogyan nevezzük a nem szociális munkásokat, a másik oldalt? A kliens szóval kapcsolatban Dominelli egy korábbi írásban hosszan értekezik arról, hogy miért nem tartja jónak. Mindvégig idézőjelbe téve használta a szót. Ebben a könyvben viszont már teljes egészében elkerüli, és helyette a „user” kifejezést használja. Magyarul azonban furcsa lenne egyszerűen „használót” írni, bár biztosan helyesebb, mint bármi egyéb, ha az egyenrangúságot és nem az alá-fölé rendeltségre törekvő viszonyt hangsúlyozzuk. Kissé nyakatekerten használom ezért „a szoltáltatás igénybevevője” fondorlatos kifejezést a „user” helyett.)

A fehér szociális munkásoknak tehát felül kell vizsgálniuk nézeteiket a színes kisebbséghez tartozók életmódjáról, nemkülönben a kisebbségről kialakított képüket is. Minél tudatosabban kell küzdeniük magukban és a környezetükben azért, hogy antirasszista módon dolgozzanak és gondolkozzanak. A fehér szociális munkásoknak el kell végezniük ezt a munkát, mielőtt

a következő munkafázisba lépnek, azaz mielőtt akcióba kezdenek a rasszista nézetek és sztereotípiák eltüntetése ellen, és ezzel az adott intézmény működés módjának, „policy”-jának és gyakorlatának átalakítását érnék el mint kívánatos célt. Természetesen a színes bőrű szociális munkásoknak is megvan a maguk feladata ebben a munkában, de ennek tárgyalása nem e könyv dolga. Dominelli igen pragmatikusan és didaktikusan 14 pontban foglalta össze könyvében az oktatók feladatait az antirasszista gyakorlat kialakításával kapcsolatban.

A szerző ezután egy teljes fejezetet szentel a rasszizmus dekonstruálásának, ezzel a divatos, „posztmodern” fogalommal írva le a teendőket. A legfontosabb, hogy érzékenyen figyeljünk, és szinte tréningyszerűen gyakoroljuk az antirasszista megközelítést. Tréningezni kell a figyelemfelkeltést, a tudatos magatartást (consciousness-raising activity). Ezáltal a személyes figyelem is megnő és a rasszista megnyilvánulásokra felfigyelve megnövekszik az antirasszista cselekedetek valószínűsége, mind a személyes, mind a strukturális szinten.

A szerző nyolc elkerülő stratégiát javasol a „színre vak” („colour blind Approach”) megközelítés kialakításához. Talán a legfontosabb, hogy mindenkit úgy kezeljenek, mintha valóban egyenlő lenne. Természetesen túlzás azt gondolni, hogy a rasszizmust ki lehet irtani egyszerűen az egyenlő esélyek politikájának bevezetésével.

Ezután különféle, a térningekben használatos gyakorlatokat ír le a szerző, melyek részben a rasszista megnyilvánulásokra való odafigyelést erősítik, részben olyan gyakorlatokat javasolnak, amelyek egyes helyzetekben az antirasszista akciókat sulykolják be.

Dominelli szerint a szociális munkások kulcsfontosságú feladatai az egyes családokon belül vannak, és az antirasszista gyakorlatot is ebben a közegben kell elkezdeniük.

A fekete családokkal kell a megfelelő munkamódot kialakítani – így szól a klasszikus tanítás a képző intézményekben. A kiindulópont máris téves – hívja fel a szerző a figyelmünket, és rámutat, milyen könnyen esünk bele egy-egy csapdába: hiszen a „fekete család” mítosza, tehát hogy a színes bőrű – vagy a szerző szóhasználatában a fekete – kisebbséghez tartozó családok bizonyos, egyféle, mindössze bőrszínük alapján elkülöníthető családtípust alkotnának, mitikus kép, a rasszizmus rejtett formájára utaló kifejezés. Ezen belül azután széles tere nyílik a színesek elítélésének és a fehér gyakorlat pozitív beállításának, pl. annak, hogy a fehér családok jobban, gondosabban nevelik gyerekeiket. Egy időben Nagy-Britanniában éppen ezért szívesen vették, ha színes gyerekeket fehér családok adoptálnak. A sikertelen, sokszor tragédiával végződő esetek mára megkérdőjelezték ezt a gyakorlatot. Ennek ellenkezője – azaz hogy a „másodrendű” gyerekeknek jó a „másodrendű” család, és a fekete gyerekeket kizárólag fekete családok adoptálhassák – legalább ennyire elvetendő gyakorlat, és ez ellen ugyanúgy fel kell lépniük az érzékeny szociális munkásoknak.

Dominelli ezután néhány eset illusztrációjával próbálja meg közelebb hozni a brit szociális munka gyakorlatát. Az esetek és megoldásaik, elemzésük meglehetősen távol állnak a magyar gyakorlattól, s bár alapos elem-

zésre egy recenzió keretein belül nincs mód, nem tehetem meg, hogy ne szálljak egyoldalú vitába jó néhány megállapításával (mint ahogyan korábban utaltam a radikális feminista irányzat kritikátlan követésének problémáira).

Első példája a rasszizmus és a szexizmus kombinációjára egy fekete asszonyé, aki tanulni akart és szeretett volna kikerülni eredeti családjából. A férje bántalmazta, ezért gyerekeit hátrahagyva, elmenekült hazulról. A fehér szociális munkás ugyan szerzett neki szállást, de munkája ezután arra irányult, hogy visszaküdjé a férjéhez és a gyerekeihez a hagyományos kultúrában nevelkedett mohamedán nőt. Egy fehér asszony fogadta be a szomszédsága köréből, akivel a boltban ismerkedett meg, és aki észrevette az ütések nyomait az arcán. Ezzel az asszonnal később Fatimának szerelmi kapcsolata is kialakult. Dominelli tagadhatatlan rokonszenvvel és részvétellel írja le Fatima sorsát, akivel az ő értelmezésében antirasszista (hiszen fehér asszonnál talált menedéket) és antiszexista (hiszen lesbikus kapcsolatot alakított ki) gyakorlatot követve csak a szomszédság egyik tagja bánt, értelemszerűen a szociális munkás rasszista és szexista volt. Fatima végletes kiszolgáltatottságát csak a férjjel és a szociális munkással kapcsolatban érzékeli, a fehér asszonnal folytatott viszonyában nem. Azt hiszem, az eset-részlet ilyesfajta értelmezése egyoldalú, és inkább Dominelli elfogultságáról szól; a kiszolgáltatottságra máskor oly érzékeny szerző ebben az esetleírásban mintha nem tudna mást látni, mint elméletének igazolását, holott más értelmezési lehetőségek is fennállnak.

Egy másik esetösszefoglalóban a személyes, az intézményes és a kulturális rasszizmus és a szexizmus egyszerre volt jelen Dominelli szerint, mivel a fekete kisebbséghez tartozó ügyfelek fiú-lány ikerpár tagjaival egyenként máshogy bánt a szociális munkás, ráadásul a gujerati kisebbséghez tartozó család mellett nem állt egy ezen a nyelven beszélő szociális munkás és tolmács sem. Az utóbbi problémát szerintem lehet ugyan az intézményes rasszizmus számlájára írni, de hogy egy viszonylag ritka nyelven beszélő tolmács nem áll a szociális intézmény rendelkezésére, amögött talán más okok is elképzelhetők.

Joan esete a következő példa. A drogos anya meghal, a gyerek intézetbe kerül, később ő is drogos lesz. Korai terhesség következik, a megszülető gyereket az intézeten keresztül örökbe fogadja egy család, ezután a lány újra a droghoz menekül. Domanelli elemzésével itt sem tudok teljesen egyetérteni. Ő ennek a számunkra sem ismeretlen helyzetnek és számunkra sem ismeretlen intézeti megoldásnak a problémáját egyedül abban látja, hogy a kisebbséghez tartozó lánytól a többségi viselkedést várták volna el, tehát a formális konvenciók ütközését elegendőnek találja a kudarc magyarázatához. Nem kétséges, hogy az intézetben nevelkedő kisebbségi gyerekek sok rasszista megnyilvánulással találkozhatnak és találkozhatnak is, de kétséges, hogy Joan esetében az volt-e a legnagyobb baj, hogy angol viselkedést kívántak tőle, hiszen a drogozást és a serdülőkori terhességet elkerülő út nem feltétlenül angol módi (mint ahogyan az ellenkezője sem feltétlenül a fekete kisebbség szokásrendszere, viselkedési kultúrája).

Az intézményes rasszizmus példajaként mutatja be a könyv írója annak a hindu férfinak az esetét, aki beteg lett és nem kapta meg a neki járó jut-

tatásokat. A fehér szociális munkás udvariasan elutasította őt a társadalombiztosítás kirendeltségén. Dominelli szerint a munkatárs ebben az esetben rasszista volt, mert egy fehér munkavállalót nem utasított volna el. Szervezeteket sorol fel (kettőt), ahol segíthetnek a hasonló esetekben. Itt – mint Dominelli eddigi eseti példáinál is – ugyanaz a baj, hogy ti. a rövid példán nem igazodunk el, és egyáltalán nem biztos, hogy a biztosítónál dolgozó fehér szociális munkás akár rejtetten, akár nyíltan rasszista volt. Dominelli mintha hajlana arra, hogyha a szociális munkás a fehér többséghez tartozik, az ügyfél pedig a színes kisebbséghez, akkor szinte nem is kell gondolkozni, mert akár így, akár úgy jár el a szociális munkás, mindeképpően rasszistának bélyegzi a szerző.

Az esetrészletek interpretálása meglehetősen problematikusnak tűnik. Természetesen keveset tudunk az esetek háttéréről, a szociális munkások elképzeléseiről, Dominelli példái azt is sugallhatják a számunkra, hogy a jó vagy a rossz gyakorlat megítélésénél sokkal összetettebben kell a dolgokat szemlélnünk, nem csupán valamely elmélet alapján – legyen az mégoly progresszív szociálismunka-irányzat is.

A szociális munka jelenlegi, főként fehérek által üzött gyakorlatának a fekete családok esetében sokszor van rasszista tartalma. Dominelli ennek kapcsán megpróbálja feltárni a dilemmákat és felhívni a figyelmet a legfontosabb megoldandó dolgokra. Kitüntetett helye van a családokban a gyerekekkel való munkának, ez a legfontosabb megoldandó kérdés. A család a beavatkozás elsődleges színtere és a rasszizmus dinamikája itt a legnagyobb. Bár az esetek alapján egy bizonyos szempontú sorvezetőt kaphatunk a könyvből, de azt is látnunk kell, hogy igen korlátozott cselekvési lehetőségeik vannak a megfelelően dolgozó fehér szociális munkásoknak. Azok a leckék, amelyeket ebben az arénában – mármint a családokban – megtanulhatunk, más területekre is átvihetők, csoportokra és közösségekre is.

Fontos tanulság, hogyha a fehér, antirasszista szociális munkás izoláltan dolgozik, akkor jobban ki van téve a frusztrációnak. Ezért kollektív stratégiák kellenek. Szolidaritásra és érzelmi támogatásra van szükség, amelyeket másoktól kaphatunk meg. A szupervízió különféle formái, a peer-szupervíziós csoportok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy nagyobb legyen a szociális munkások frusztrációtürése. A hálózatok, szövetségek létrehozása lehetséges kezdeményezésként jöhet szóba a megfelelő szervezeti stratégia kidolgozásánál.

Az ötödik fejezetet a szerző a szervezeti szintű rasszizmus elemzésének szenteli. Itt hívja fel olvasói figyelmét, hogy mindenkinek a saját munkahelyén kell kezdenie az antirasszista gyakorlatot. Ne hallgassanak, ne hagyják szó nélkül az ártalmatlannak tűnő viccelődést, kezdjenek vitákat azokban a helyzetekben, amikor valaki rasszista módon nyilvánul meg. Megpróbálja felvázolni, milyen kollektív cselekvési lehetőségek nyílnak meg a szociális munkások előtt. Fontosnak tartja, hogy összekapcsolják a saját intézmény és a helyi önkormányzat jó irányú elképzeléseit, olyan akciókat hangoljanak össze az erre érzékeny szociális munkások, amelyek szélesebb körben is elterjeszthetik a kívánatos szemléletet és gyakorlatot. A fehér szociális munkásnak antirasszista tanácsadónak és változást kiváltónak kell lennie az in-

tézményén belül is. Az ő dolga, hogy kampányt folytasson, ne mint fehér „szakértő” szólaljon meg.

Az ideák szintjén mindig egyet kell értenünk Dominellivel. Egyet kell értenünk abban is, hogy sokkal gyakoribb a rasszista beállítódás, mint hinnénk, egyet kell értenünk, hogy figyelniünk kell önmagunkat, és nehogy a rejtett rasszizmus miatt ne cselekedjünk egyformán jól minden ügyfelünk érdekében, de Dominelli példái nem meggyőzőek a szigetország szociális munkásainak rasszista gyakorlatáról. Ez azonban nem nagy baj, hiszen a napi gyakorlatot úgyis itt, Magyarországon kell megfigyelniünk és a saját példáinkkal alátámasztanunk, a magunk számára.

Nekünk is azt kell tennünk, amit Dominelli javasol a brit szociális munkásoknak: folyamatosan figyeljük és elemezzük a szervezetünk munkáját, vizsgáljuk meg a szociális munkások szerepét és gyakorlatát a napi praxis kialakításában.

A hetedik fejezetben mondja el a szerző a legfontosabb következtetéseit. Kifejti, és jó pedagógushoz illőn pontokba is szedi, hogyan lehet az antirasszista, illetve a nem rasszista szociális munkát megtanítani, a gyakorlatot kialakítani.

A tízpontos összefoglalót haszonnal forgathatná a magyar szociális munkás és oktatója is. Ne feledjük – írja Dominelli könyve zárófejezetében –: az objektivitás csak látszólagos ebben a szakmában. Mindig a szolgáltatás használójának kell meghatároznia, hogy a jóléthez jutás, a jóllét mit jelent, hiszen ez nem objektív, mindenkinek másra van szüksége. A folyamatban szociális szakemberekként legfeljebb segíthetünk. A szociális munkásoknak, a fekete és a fehér szociális munkásoknak és oktatóiknak, akiknek sikerült a rasszizmus nélküli gyakorlatot kifejleszteni, együtt kell dolgozniuk azon, hogy az új munkaformák alkalmazásával ez minél hatékonyabban sikerüljön.